

Velkonočné ľudové zvyky na Slovensku: na pomedzí pohanstva a kresťanstva

Jozef Domin

8. apríla 2020 ✚ Kultúra ✚ Slovensko

Velkonočné sviatky sú vrcholom kresťanského roka. Dielo spásy je dokonané skrze zástupnú obeť nášho pána Ježiša Krista, jeho pochovanie a zmŕtvychvstanie. Kresťania na celom svete oslavujú tento sviatok už od počiatkov kresťanskej éry.

Aj naši predkovia, ako katolícki kresťania, každoročne slávili Zmŕtvychvstanie nášho pána. Do ich slávania sa okrem symboliky a tradícií kresťanských preniesli aj tradície z obdobia predkresťanského, pohanského. Tieto tradície boli často kombinované, na úrovni ľudových zvykov a často aj povier, s udalosťami kresťanského veľkonočného týždňa. Tak vznikla tradičná zmes ľudových obradov, ktoré sprevádzali tieto sviatky až do polovice 20. storočia, keď nastal masový presun slovenskej populácie do miest.

Predkresťanské jarné tradície

Príchod jari bol v rámci pohanského myslenia, ktoré prisudzovalo prírode antropomorfné prvky, vnímaný ako znovuzrodenie Matky zeme. Pre pohanské myslenie je typické tzv. cyklické vnímanie sveta, v rámci ktorého všetko počas roka starnúce, to, čo odumiera, sa na jar znovu rodí (podobne ako bájnny vták Fénix) a kolobeh sa donekonečna opakuje. Vesmír je nekonečný kolobeh. Kresťanské vnímanie dejín je lineárne: v línii Stvorenie – príchod Krista (Spasenie) – koniec sveta (Posledný súd). Vesmír je v kresťanstve lineárny a konečný.

Vynášanie Moreny

Morena je v podstate bohyňa smrti. V indoeurópskom myslení (Slovania sú časťou indoeurópskeho kultúrno-jazykového kmeňa) je to bohyňa, ktorá symbolizuje zánik, smrť, utrpenie (podobne ako bohyňa Kálí). Jar je jej porážkou, život víťazí v znovuzrození. Ľud sa na jar Moreny už nebojí, život sa obnovuje, bohyňa stráca svoju moc a ľud ju s radosťou a spevom hádže horiacu do vody. Jej čas príde až na jeseň, keď príroda začína umierať.

Zvyk sa uchoval a slovanské národy každú jar vynášali Morenu, pálili ju a hodili do vody. Je to zvyk čisto pohanský, ktorý bolo možné vnímať ako folklór v čase nadvlády kresťanstva. V dobe návratu pohanstva je otázne, či by sa mal kresťan na niečom takom zúčastňovať. Častokrát sa lokálna tolerancia Cirkvi k takýmto zvykom odvíjala skôr od bezmocnosti ich úplne vykoreniť ako z vnútorného súhlasu.

Letečko

Pučiace halúzky boli tiež symbolom znovuzrodenia a plodnosti. Ľudia ich ulamovali a zdobili, prípadne sa nimi dotýkali mladých dievčat, aby plodnosť prírody, matky zeme a pod. prešla aj na ne. Dotýkali sa miest, ktoré boli vnímané ako súvisiace s plodnosťou a boli erotogénne.

Tieto halúzky sa nazývali aj „letečko, letečká“, ľudia ich nosili domov, ozdobovali ich vajíčkami ako ďalšími symbolmi plodnosti. Vystavovali ich na viditeľných centrálnych miestach v domoch.

Vajíčka

V intenciách pohanského myslenia bolo vajíčko vnímané, podobne ako všetko, čo súviselo s rodením a plodením, ako symbol každoročného znovuzrodenia prírody a sveta. Na vtáčom vajíčku si pohania dokázali odsledovať proces vývoja plodu a jeho zrodenie v uzavretej a uchopiteľnej forme. Na rozdiel od vývoja cicavcov ho mohli pozorovať, uchopiť, konzumovať alebo uchovať vo forme škrupiny. Preto sa stalo viditeľným symbolom plodnosti.

Naši predkovia ozdobovali vajíčka práve z tohto dôvodu. Bola to päť oslava znovuzrodenia prírody a plodnosti Matky zeme. Vesmír v podstate bol, a dodnes je, vo vnímaní všetkých pohanov, a je jedno či starých alebo moderných, chápaný ako jeden živý organizmus (panteizmus), v rámci ktorého plodnosť (duchovná alebo telesná) vesmíru, zeme, človeka alebo vajíčka spolu metafyzicky a aj rituálne súvisia. Vajíčka starí Slovania rituálne gúľali po zemi, aby vznikol prenos plodnosti medzi Matkou zemou a vajcom – symbolom plodnosti.

Zdroj: pixabay.com

Kombinované tradície kresťansko-pohanské

Pokresťančenie pohanského obyvateľstva sa dialo pozvoľne. Sila a odpor starých zvykov bol značný. Ľudia síce ctili Svätú Trojicu, Božieho Syna a jeho Matku, ale zároveň ich pohanský zvyk a narušená prirodzenosť sťahovali späť k pohanskému mysleniu. Z tohto napätia vznikali synkretické zvyky, kombinujúce pohanské a kresťanské obrady. Tie sa ako tzv. „ľudové zvyky“ uchovali na mnohých miestach až dodnes. Sledovali chronológiu liturgického veľkonočného týždňa, ale vkladali do neho aj staré pohanské zvyklosti.

Kvetná nedeľa

Na Kvetnú nedeľu sa v Cirkvi posväcujú bahniatka, čiže halúzky v rozpuku. V kresťanskej interpretácii, ktorú Cirkev schválila a odobrila sa jedná o analógiu s palmovými ratolesťami, ktoré kladli v Jeruzaleme pod nohy Pána Ježiša pri Jeho príchode. Nepochybne tu však bola aj analógia s pôvodným pohanským zvykom ctenia prútikov v rozpuku. Cirkev múdro povýšila tento zvyk na vyššiu, kresťanskú úroveň, dajúc mu nový obsah. Navyše ani kladenie palmových ratolestí v Jeruzaleme nemuselo byť úplne bez pohanského kontextu.

Ľudová interpretácia prisúdila posväteným bahniatkam rôzne funkcie a účinky, ktoré Cirkev ani nezmysľala. Obzvlášť nevhodné bolo používanie týchto bahniatok na čarovanie. V akceptovateľnej rovine boli bahniatka vnímané ako prostriedok na ochranu domu a jeho obyvateľov od chorôb, zásahu blesku, pred požiarom či inými pohromami, v zmysle prítomnosti určitej sväteniny, ktorá automaticky posväcuje priestor, v ktorom

sa nachádza a robí ho tak Bohu milším. Samozrejme, ak aj obyvatelia domu samotní žijú v súlade s Bohom a nie v stave ťažkého hriechu.

Zelený štvrtok

Na Zelený štvrtok sa vyhánal dobytok po prvýkrát na pašu. Vidíme tu jasný súvis so znovuzrozením prírody. Zelená farba horkých bylín, s ktorými Židia jedli veľkonočného baránka a ktorá dala sviatku meno, sa v ľudovej predstave skombinovala so zelenou farbou znovuzrodenej prírody. Preto dobytok bolo najlepšie (rituálne) vyhnáť na pašu, až keď sa príroda znovu narodí; v kombinácii s kresťanskou vierou aktérov teda na Zelený štvrtok, ktorý bol oficiálne „zelený.“

Zdroj: wikipedia.org

Na dvere stajní sa kolomažou alebo cesnakom robili kríže, aby chránili dobytok pred strigami a uhranutím. Cesnak ako odpudzujúci prvok tu má jasný pohanský charakter (viď boj s vampírmí). Po dedinách sa chodilo s rapkáčmi a plieskalo sa bičom, aby sa vyhnali zlí duchovia. Opäť pohanský zvyk – zlí duchovia sa vyhánajú v kresťanstve modlitbou, kňazským posväcovaním objektov, či v najvážnejšom prípade exorcizmom.

Neškodný bol a je zvyk konzumácie zelených jedál: špenát, žihľava, kel, čakanka. Jednalo sa a jedná len o vizuálny, farebný prejav spätosti kresťana s prežívaným sviatkom, prvým dňom Veľkého trojdnia.

Veľký piatok

Počas Veľkého piatku sa ľudia kúpali pred východom slnka v prírodnej tečúcej vode, aby boli celý rok zdraví, nemali vrede, chrasty a lišaje. Jedná sa tiež o pohanský zvyk súvisiaci so staroslovanským vítaním Jari – znovuzrodenia a Slnka. Išlo o očistný rituál počas znovuzrodenia prírody. Dievčatá verili, že po umytí budú krajšie, nebudú mať pehy a vlasy im budú lepšie, rýchlejšie a hustejšie rásť. S touto rituálnou funkciou vody súvisí aj „oblievanie“ dievčat na veľkonočný pondelok. S krásou opäť súvisela plodnosť a atraktivnosť dievčat pre potencionálnych mužov.

Niektoré dievčatá sa česali pod vrbou, veriac, že budú mať vlasy dlhé a splývavé ako konáre vrby. Ešte čudnejší bol zvyk v niektorých regiónoch – chodiť celý Veľký piatok potichu a nemôcť na nikoho prehovoriť.

Biela sobota

Bol to deň upratovania a prípravy obradných jedál. Kresťanským prvkom bolo jahňa alebo baránok, pohanského pôvodu je domáci syrový chlieb, často v tvare pyramídy zvaný „paska“. Názov z hebrejského „pascha“ dal tomuto zvyku kresťanský náter. Odrobinkám bol pripisovaný magický charakter, dávali sa dobytku a mali ho ochraňovať pred nečistými silami.

Masť z veľkonočnej šunky sa odkladala na liečenie rán a proti hadiemu uštipnutiu. Tiež sa „pálili judáše“, čo bolo v podstate christianizované pálenie malej domácej Moreny – pôvodne upečenej rituálnej bábk z cesta, ktorá sa buď roztrhala a zjedla (viď pasku) alebo zlikvidovala spálením.

V niektorých regiónoch zase „pálili Piláta“, čiže starý rituál pálenia Moreny, ale aj tzv. Deda – pohanského symbolu staroby a smrti, (skôr môžeme hovoriť o božstve) tu je umne odklonený smerom k symbolickej likvidácii Ježišovho „sudcu“. Nechával sa vyhasnúť „starý“ oheň a zapaloval sa „nový“. Tu je pohanský kontext tiež zrejмый: cyklická obnova života a očistný kult ohňa.

Zdroj: flickr.com

Velkonočná nedeľa

Tento najväčší sviatok v kresťanskom kalendári bol natoľko silný a dôležitý, že vytlačil pohanské tradície a počas nedele sa veriaci venovali predovšetkým návšteve chrámov a sv. omše.

Pri sviatočnom stolovaní sa však niektoré zvyky v regiónoch uchovali: gazda každého obdaroval vajíčkom – symbolom plodnosti, zvyšky jedla sa nevyhadzovali: rituálne sa pálili, primiešavali dobytku do jedla alebo sa zakopávali na poli, s ľahko predvídateľnými očakávaniami – aby pole bolo plodnejšie.

Velkonočný pondelok

Najobľúbenejší pohanský sviatok všetkých komunistov, v rámci ktorého mohli potlačiť kresťanský kontext veľkonočných sviatkov. Šibačka a kúpačka, ktorá bola v pohanských časoch celá zameraná na vzťahy medzi dievčatami a mládeňcami, s celým okruhom tém okolo plodnosti, pohlavnosti a vyhľadávania životného partnera. Z rituálneho prikladania jarných prútov k telu dievčat – prenos plodivej energie – sa postupne stalo „šibanie“ a z rituálneho ošetrovacieho kúpeľa sa stalo „oblievanie“. Sťažnosti súčasných feministiek sa netýkajú pohanského kontextu ale „násilného“ charakteru šibačky.

Možno sa však už čoskoro, pri úplnom návrate pohanstva, dočkajú obnovennej rituálnej a jemnej verzie a budú oslobodené. V čase sviatku im muž – bojovník dovoľí prerušiť prácu na poli (v továrni, na traktore) a jemne sa ich podotýka prútikom, aby sa mu viac páčili (bude ich mať aj viac, veď monogamia je tak zúfalo jednotvárna) a podávali ešte lepšie výkony v práci aj domácnosti, kým sa on bude cvičiť v boji, jedinej práci hodnej skutočného muža.

URL adresa článku: <https://christianitas.sk/velkonocne-ludove-zvyky-na-slovensku-na-pomedzi-pohanstva-a-krestanstva/>